

E. C. Dijkhof, *Het oorkondewezen van enige kloosters en steden in Holland en Zeeland, 1200-1325* (Dissertatie (bewerkt) Universiteit van Amsterdam 1997, *Schrift en schriftdragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen III*; Leuven: Peeters, 2003, 2 dln., 687 blz. + [126 blz.], €54,-, ISBN 90 429 1288 X (I), ISBN 90 429 1289 8 (II)).

Alweer een schitterend product uit de 'school' van Jaap Kruisheer, tevens gestimuleerd vanuit de werkgroep 'Schrift en schriftdragers.' Na de studie van Kruisheer over de grafelijke documenten en die van Burgers over het schrift van de Hollandse en Zeeuwse oorkonden, werden hier vier steden en vijf kloosters uit Holland en Zeeland tussen 1200 en 1325 geselecteerd om de fascinerende vraag te beantwoorden: waar werden de documenten, uitgestuurd door of bestemd voor deze instellingen, opgesteld en in het net geschreven? Deze zoektocht is uiteraard meer dan een *Spielerei* voor gesofistikeerde diplomaten. Het is een cruciale bijdrage tot de kennis van het proces van de verschriftelijking. Dijkhof deed er goed aan de in de grafelijke studies gehanteerde grens van 1300 te overschrijden tot 1325: dat laatste kwartaal is, door de forse toename van de oorkondenproductie, uiterst revelerend voor de probleemstelling.

Ik ben opgetogen over de gevolgde methode, een parel van accuratesse. Dijkhof identificeert eerst de handen, poogt ze vervolgens te lokaliseren, hetzij bij de oorkonder, bij de *destinataris* of bij derden. Pas daarna bestudeert hij het dictaat: bewoordingen, zinswendingen en grammaticale structuren. De auteur gaat er namelijk van uit dat, wanneer een aantal oorkonden door dezelfde hand werd geschreven, hij gemachtigd is de redacteur in hetzelfde schrijfcentrum te situeren. Die laatste these acht ik evenwel twijfelachtig. Alle redacteurs van oorkonden mogen geacht worden te kunnen schrijven, maar niet alle *scriptores* zijn bekwame redacteurs. Taakverdeling is in middeleeuwse *scriptoria* meer regel dan uitzondering. Zelf heb ik steeds gepleit voor de gescheiden analyse van dictaat en *scriptio*, vanuit de ervaring dat bestemmingen wel de redactie verzorgden van de *destinataris*-oorkonden, maar vaak de *scriptio* ervan aan de kanselarij van de oorkonder overlieten. Een cluster van vijf oorkonden met éénzelfde dictaat en éénzelfde handschrift wijst in een dergelijk geval net niet op identiteit van redacteur en *scriptor*, zoals de methode-Dijkhof impliceert. Bovendien zijn vele oorkonden enkel in kopie bewaard zodat deze subgroep 'gediscrimineerd' wordt indien het schrift uitgangspunt is. De keuze is niet onschuldig, ze beïnvloedt het eindresultaat.

De overtuigingskracht van het betoog ligt aan Dijkhofs bekommernis om zowel de positieve argumenten als de twijfels in de bewijsvoering onomwonden te demonstreren. Dit impliceert kwetsbaarheid. Bladzijden lang prijst Dijkhof de 'klassieke' methode Bresslau-Kruisheer de hemel in, maar op pagina 41 geeft hij ootmoedig toe: 'in ons onderzoek betekent een stringente toepassing van de regels van de 'klassieke' methode dat bijna geen hand met zekerheid kan worden gelokaliseerd.' Ik voeg er aan toe dat ook de factor dat scribenten vrij vaak verhuizen naar andere schrijfcentra (42) de redenering op nog lossere schroeven zet.

Een uitzonderlijke meerwaarde bieden de 47 bladzijden terugblik (13-60), vanaf de these van Theodor Sickel uit 1876, op de identificatiemethodes en de vraag hoe we ons de werking van *scriptoria* en stedelijke secretariaten moeten voorstellen. Het buitenland mag ons deze prestatie benijden. Het betoog stelt dat een oorkonde nagenoeg steeds de resultante is van ontleningen aan voor-oorkonden en modellenboeken, van collages en van eigen creatie door de eindredacteur. Het onthult verder dat diplomaten er kennelijk een onuitputtelijk genoeg in scheppen elkaar te verwijten a-priorismen te hanteren. Ik kan dan ook nauwelijks ironie onderdrukken, wanneer Dijkhof eerst (ten dele) terechte kritiek levert op mijn these dat bij de Vlaamse grafelijke oorkonden der twaalfde eeuw een aantal categorieën a priori als kanselarij-oorkonden mogen worden beschouwd (33), en even verder (40) een al even a-prioristische

these poneert: 'de Dordtse stadsrekeningen zijn zonder twijfel in de stedelijke secretarie aldaar geschreven.' In de actuele postmoderne denkrichting is het neo-positivistisch 'geloof', dat we ooit het individu dat een tekst schreef of opstelde kunnen identificeren, grotendeels weggesmolten. Hooguit spreken we over 'relatieve zekerheid' en 'plausibele werkhypothese'. Een enkele keer (34, midden) erkent Dijkhof trouwens dat geen enkele diplomatische methode doeltreffend is, door te stellen dat 'niet duidelijk is of ieder van deze *dictatores* zijn eigen voorkeur in bewoordingen mocht gebruiken of dat er sprake was van vaste formuleringen.' Op dat spoor kunnen we flink doorstappen: het feit dat vijf oorkonden van dezelfde oorkonder éénzelfde *ductus*, éénzelfde versiering, éénzelfde typische zinsnede, vertonen kan wijzen op redactie en *scriptio* door één specifiek individu, maar evenzeer op de sterke persoonlijkheid van het hoofd van het schrijfcentrum dat zijn normen weet op te leggen. Dan spreken we nog niet eens over de kans dat sluwe destinatarissen deze normen nauwgezet weten te imiteren om hun aan de oorkonder aangeboden concepten succesvoller te maken. Ik respecteer de keuze van Dijkhof echter als een valabel alternatief voor mijn benadering, zeker doordat hij zelf aanstipt dat beide methodes hun voor- en nadelen bezitten. (36-37)

Deze analyse van de oorkonding in de Zeeuwse en Hollandse steden en kloosters is het definitieve woord. De talloze identificaties van handen en verwantschappen worden geloofwaardig door uitstekende reproducties van relevante oorkonden. Er liggen harde resultaten op tafel. In het begin van de dertiende eeuw komt enkel in de abdijen Egmond en Middelburg schrijffactiviteit voor. Maar daarna start dé opkomst van de oorkonde: de stad Middelburg start in 1220, in 1240 bezit Dordrecht een zegel, in de jaren 1260-1270 volgen de andere steden en in de jaren 1290 komt er een explosieve groei, een dusdanig constante productie, dat de term 'stedelijk secretariaat' hanteerbaar wordt. De 'orale' samenleving evolueert nadrukkelijk naar de dominantie van het geschreven woord. Steeds meer bevolkingsgroepen gebruiken schrift: niet enkel klerken, ook stadsschepenen. Het aantal zegelvoerders stijgt. Tussen 1200 en 1325 groeit de uniformering van schrijftechnieken en materiaalgebruik, anderzijds de trend naar soberheid; enkel 'belangrijke' privileges krijgen nog enig decorum. Voor de invoering van de volkstaal ligt Zeeland merkwaardigerwijze voor op Holland. De stad Middelburg hanteert reeds Nederlands in 1217, het Hollandse Delft volgt pas in 1267, Dordrecht in 1277. De grafelijke kanselarij hinkt achterop en wacht met de landstaal tot 1285.

Ik stuur Eef Dijkhof mijn meest oprechte gelukwensen toe, zoals ik het reeds publiekelijk deed tijdens zijn defensie te Amsterdam.

Walter Prevenier

B. Wouda, ed., *Ingelanden als uitbaters. Sociaal-economische studies naar Oud- en Nieuw-Reijerwaard, een polder op een Zuid-Hollands eiland* (Hilversum: Verloren, Barendrecht: Stichting documentatie van het cultuurhistorisch bezit van het waterschap IJsselmonde, 2003, 206 blz., ISBN 90 6550 782 5).

Onlangs werd een fraaie 'paleografische atlas' over een polder gelegen op het Zuid-Hollandse eiland IJsselmonde gepubliceerd: *Een schatkistje uit Reijerwaard. Paleografische atlas van de archieven van polder Oud- en Nieuw-Reijerwaard*. Bij de oude documenten werd toen weinig achtergrondinformatie gegeven over de poldersamenleving die hen voortbracht. In 2003 verscheen vervolgens de onderhavige bundel met sociaal-economische studies over de Reijerwaard, waarmee dit ruimschoots is goedge maakt. Volgens de redactie is het een pointillistisch